

УДК 347.238.1

Андрій Гриняк,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу проблем договірної права
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВО СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ТА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Зазначена стаття присвячена питанням спільної власності за цивільним та сімейним законодавством України. Розглянуто спірні питання виникнення права спільної сумісної власності подружжя на вклад до статутного фонду господарського товариства, а також судової практики щодо питань спільної власності.

Ключові слова: *правове регулювання, право власності, спільна власність, власність юридичної особи, вклад до статутного фонду.*

Одним з основних інститутів цивільного права є інститут права власності. Право власності становить фундамент усіх цивільно-правових відносин, навколо яких будуються інші відносини. Категорії договору, суб'єктів цивільного права, цивільної відповідальності — всі вони сенсом свого існування завдячують саме праву власності, забезпечують його здійснення, його розвиток. Особливості їх інституалізації значною мірою залежать від того, як право власності, а також економічні категорії форм власності визначаються у суспільстві та задовольняють суспільство, інтересам якого вони служать.

Фізичні особи можуть здійснювати право приватної власності як індивідуально, так і спільно з іншими особами шляхом об'єднання їхнього майна та утворення внаслідок цього права спільної власності. Право спільної власності є певною організаційно-правовою формою реалізації суб'єктами права власності належних їм майнових прав. Тобто у даному випадку не утворюється нова самостійна форма власності, крім уже передбачених законом (приватної, комунальної, державної). При цьому, на думку О. В. Дзери, у разі виникнення права спільної власності на майно суб'єктів різних форм власності утворюється відносно новий симбіоз правової категорії — змішана власність [1]. На штуч-

ність цієї категорії вказують також інші науковці: Ю. К. Толстой, Є. А. Суханов, Я. М. Шевченко. Дійсно, спільна власність залежить від форм власності, але характеризується тим, що належить не одній особі (як, наприклад, у праві приватної власності), а двом чи більше особам незалежно від того, яку форму власності представляє кожна з них. Таким чином, як зазначає І. Ф. Севрюкова, виникає просто поділ права власності на види залежно від кількості суб'єктів, а саме: на одноособову та спільну власність [2].

Певні правові основи регулювання спільної власності були закладені в період існування СРСР. Однак лише деякі з них зберегли свою практичну значимість. Тривалий час радянське цивільне законодавство обмежувало можливість створення права спільної власності. У ст. 26 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. та ст. 112 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. передбачалось, що майно може належати на праві спільної власності двом або більше колгоспам чи іншим кооперативним та громадським організаціям, або двом чи кільком громадянам. Тобто наведена норма не передбачала існування спільної власності між фізичними та юридичними особами.

Цивільним кодексом УРСР 1963 р. передбачалося два різновиди спільної влас-

ності: часткова і сумісна (ст. 112 ЦК УРСР). Часткова власність за законодавством радянського періоду не могла існувати між державою і громадянами, між кооперативними або іншими громадськими організаціями і громадянами. У разі виникнення спільної власності між такими суб'єктами вона підлягала припиненню протягом одного року з моменту виникнення. У свою чергу, спільна сумісна власність могла виникнути лише між громадянами (між подружжям і між членами колгоспного двору — сім'ї колгоспника). Таке ставлення законодавця до можливого поєднання учасників спільної власності, як зазначає В. В. Луць, відбивалося і на регулюванні договорів про спільну діяльність (гл. 38 ЦК 1963 р.). Згідно зі ст. 430 ЦК 1963 р., громадяни могли укласти договори про спільну діяльність і об'єднувати свої майнові внески для створення спільної власності лише з іншими громадянами і лише для задоволення своїх особистих побутових потреб. Юридичні особи, об'єднуючи своє майно за договором про спільну діяльність, переслідували певну господарську або соціальну мету (будівництво господарських споруд або об'єктів соціального призначення) [3].

Принципово нового змісту набула конструкція права спільної власності з прийняттям Закону України «Про власність», який зняв обмеження щодо виникнення спільної власності. Так, згідно зі ст. 3 цього Закону, який на сьогодні втратив чинність, допускалося об'єднання майна, яке перебуває у власності громадян, юридичних осіб і держави, та утворення на цій основі змішаних форм власності, у тому числі власності сумісних підприємств з участю іноземних юридичних осіб і громадян. Отже, суб'єктами права спільної власності можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права, тобто фізичні і юридичні особи, держава і територіальні громади в будь-якому їхньому сполученні (ч. 2 ст. 356 ЦК України). Суб'єктами права спільної власності можуть бути й інші учасники цивільних відносин (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 318 ЦК). Причому на відміну від раніше чинного законодавства, що не допускало існування спільної власності,

учасниками якої поряд з фізичними були юридичні особи чи держава, спільна власність, з погляду її суб'єктного складу, допускається в будь-якому поєднанні суб'єктів.

У правовій науці стійко утвердилася думка про те, що право спільної власності насамперед характеризується двома найбільш істотними ознаками, які обумовлюють її існування: множинністю суб'єктів та єдністю об'єкта.

У ч. 1 ст. 355 ЦК України встановлено, що об'єктом права спільної власності є майно. В свою чергу, ст. 190 ЦК визначає, що майном як особливим об'єктом вважаються: а) окрема річ; б) сукупність речей; в) майнові права; г) майнові обов'язки. Із цього випливає, що майно може розглядатися як просте або складне багатоелементне утворення. В першому випадку йдеться про окрему річ, у другому — про комплекс речей, прав та обов'язків. Такі речі можуть бути подільними або неподільними, але як об'єкт права власності вони становлять єдине ціле. Отже право кожного із співвласників поширюється на весь об'єкт в цілому, а не на певну його частину. Крім того, об'єктом права спільної власності, хоча про це прямо не йдеться у ст. 190 ЦК, може бути не тільки окрема річ, а й окреме майнове право або обов'язок. Так, у судовій практиці трапляються випадки, коли спадкове майно становить єдине право вимоги до певної особи, що належало спадкодавцеві.

Річ у цілому належить усім співвласникам разом, а не кожному окремо. Аналогічно право власності на річ теж належить усім співвласникам разом, але не кожному окремо. Д. І. Мейер вважав, що право спільної власності є таким правом, коли «...декілька осіб є суб'єктами права власності на одне й те ж майно, але так, що кожному з них належить право тільки на його ідеальну частку» [4].

Множинністю суб'єктів права спільної власності на один і той самий об'єкт зумовлена необхідність спеціального регулювання відносин спільної власності. Це необхідно, як відзначав Ю. К. Толстой, щоб погодити волі співвласників та забезпечити кожному з них врахування їхніх законних інтересів та інтересів третіх

осіб, які їх оточують, належний стан спільного майна, тощо [5]. Треті особи, які протистоять уповноваженій стороні, бачать перед собою множинність осіб на стороні власника. Для третіх осіб це менш зручно, ніж у тій ситуації, коли власник представлений однією особою. Тому, як слушно зазначає В. А. Белов, головне завдання спеціального правового регулювання відносин спільної власності традиційно полягає в тому, щоб створити у третіх осіб видимість єдності суб'єкта — носія права спільної власності. Регулювання ж відносин між співвласниками є другорядним завданням і вирішується законодавцем остільки, оскільки без його вирішення неможливо досягти основної мети [6].

Отже, особливістю суб'єктного складу правовідносин спільної власності є множинність її учасників. У зв'язку із цим правовідносини виникають не тільки між власником і невластником, а й між співвласниками. У юридичній літературі розрізняють зовнішні правовідносини спільної власності (між співвласниками, з одного боку, і невластниками — з іншого) і внутрішні правовідносини спільної власності (між самими власниками) [7].

Зовнішні правовідносини учасників спільної власності з третіми особами мають абсолютний характер. Це виявляється в тому, що співвласників наділено суб'єктивним правом спільної власності, а зобов'язані особи, коло яких є необмеженим, повинні утриматися від порушення права спільної власності. При цьому уповноваженою стороною в таких відносинах є не одна особа, а декілька.

Внутрішні правовідносини спільної власності, тобто правовідносини між самими співвласниками, за своєю структурою є відносними. Разом з тим внутрішні права й обов'язки співвласників один щодо одного обумовлені наявністю самого права спільної власності як «стиснутого» права, опосередковують ставлення до речі «як до своєї» і для їхнього виникнення не потрібно додаткових юридичних фактів [8]. Тому, хоча внутрішні правовідносини спільної власності є за структурою відносними правовідносинами, вони не перестають бути правовідносинами власності. На думку Р. П. Мананкової, змістом внутрішніх правовід-

носин спільної власності є право кожного із співвласників щодо володіння, користування і розпорядження спільною річчю й обов'язок кожного з них не заважати іншим співвласникам володіти, користуватися і розпоряджатися спільною річчю [9]. Із цим твердженням навряд чи можна погодитися, тому що в такому випадку обов'язки співвласників нічим не відрізняються від обов'язків третіх осіб. Так, відповідно до ч. 1 ст. 358 ЦК України право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Частина 2 ст. 369 ЦК передбачає, що розпорядження майном, яке знаходиться у спільній сумісній власності, здійснюється за спільною згодою всіх співвласників, тобто незалежно від того, ким з учасників вчинена угода щодо розпорядження майном. У зв'язку із цим більш правильним, на нашу думку, є твердження, відповідно до якого змістом внутрішніх правовідносин спільної власності є право кожного із співвласників щодо володіння, користування та розпорядження спільною річчю й обов'язок кожного із співвласників погоджувати свою поведінку щодо володіння, користування і розпорядження спільною річчю з іншими співвласниками [10].

Отже, інститут права спільної власності складається: а) з норм про право власності, які регламентують відносини співвласників з третіми особами; б) із норм, які регулюють відносини між самими співвласниками. Таким чином, завдання спеціальних норм про право спільної власності полягає в тому, щоб усі треті особи, незважаючи на множинність співвласників, мали б справу не із сукупністю окремих бажань і волевиявлень кожного співвласника, а з єдиною волею і єдиним волевиявленням.

Таким чином, на основі аналізу ознак права спільної власності, які відрізняють її від інших форм власності, під правом спільної власності слід розуміти різновид права власності, яке належить двом або більше учасникам цивільних відносин одночасно (множинність суб'єктів) на один і той самий об'єкт (єдність об'єкта).

Разом з тим, розкриття поняття спільної власності вимагає відмежування спільної власності (багатосуб'єктна власність) від власності юридичної особи,

створеної за рахунок майна декількох осіб (односуб'єктна власність). Відмінними ознаками права спільної власності, які відрізняють його від власності юридичної особи, є: 1) спільне майно, 2) множинність суб'єктів права власності на майно. Утворюючи юридичну особу, засновники передають право власності як внесок іншому створюваному ними суб'єкту — юридичній особі, а, отже, права спільної власності на майно створеної юридичної особи в них не виникає, проте виникають корпоративні права, які за своєю сутністю не є правом власності. Власником такого майна є новостворена юридична особа. Тому даний випадок не підпадає під поняття спільної власності через відсутність декількох суб'єктів права власності на те саме майно.

Не менш спірним є й питання щодо виникнення права спільної сумісної власності подружжя на вклад до статутного фонду господарського товариства. Одні автори вважають, що вклад до статутного фонду такого товариства може належати подружжю на праві спільної сумісної власності [11], інші вважають, що право власності на такий вклад належить господарському товариству, а не його учасникам [12].

Як свідчить аналіз судової практики, деякі господарські суди при розгляді справ, пов'язаних з відчуженням майна акціонерного товариства, помилково виходять із того, що майно акціонерного товариства є спільною власністю акціонерів, ототожнюючи право спільної власності із правом колективної власності [13].

Виправданою є позиція Н. Ю. Христенко, яка погоджується з думкою, що право власності на вклад належить господарському товариству, а не його учасникам [14]. Уявімо ситуацію. Один з членів подружжя під час шлюбу створює приватне підприємство. Внаслідок ділових здібностей засновника підприємство розвивається, реалізовує проекти, отримує прибуток. Через деякий час дружина засновника звертається з позовом про розірвання шлюбу і заявляє вимоги на половину майна підприємства, стверджуючи, що воно було придбане під час подружнього життя. Чи належатиме майно вказаного підприємства до спіль-

но набутого та чи будуть задоволені позовні вимоги дружини? За чинним корпоративним законодавством — ні, оскільки його власником є підприємство (юридична особа), яка розглядається як самостійний суб'єкт права. Однак відповідно до ст. 60 СК України майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). При розгляді даної ситуації звертає на себе увагу висловлена в юридичній літературі теза, що «вирішити цю проблему існуючими правовими засобами неможливо, і тільки категорія суб'єктивного корпоративного права дає змогу врегулювати ці відносини» [15] (в нашому випадку — поділ майна підприємства між подружжям). Таким чином, поділу підлягає не майно (воно належить юридичній особі), а корпоративне право (право на отримання дивідендів, право на отримання частини прибутку тощо), яке належало засновнику стосовно підприємства. При цьому власник майна тут один — юридична особа.

Відповідно до ч. 2 ст. 355 ЦК України майно може належати особам на праві спільної часткової або спільної сумісної власності. З правової точки зору, між двома різновидами спільної власності існують певні відмінності. Так, кожен учасник спільної часткової власності має чітко визначену наперед частку у праві власності на спільне майно. Деякі автори вважали, що кожному з учасників спільної часткової власності належить не частка у праві власності на річ, а право власності на конкретну частку спільного майна [16]. На перший погляд, розбіжності неістотні. Однак, як зазначає О. В. Дзера, визнання за учасником такої власності права власності на реальну частину спільного майна свідчило б про належність його лише одному суб'єкту, а тим самим і про можливість самостійного розпорядження цією частиною майна [17]. Разом з тим, співвласники здійснюють свою правомочність за спільною згодою. Частки можуть бути рівними або нерівними, що не впливає на обсяг пов-

новажень співвласників, але завжди точно визначеними. Тобто кожному учасникові спільної власності належить не частина майна в натурі, а частка у праві власності на спільне майно в цілому.

На відміну від спільної часткової власності у спільній сумісній власності її учасники не мають наперед визначених часток. Тут право кожного із співвласників рівною мірою поширюється на все спільне майно. Вони мають рівні права володіння, користування, а за певних умов — розпорядження ним. Частки тут можуть бути визначені при виділі або поділі майна, тобто коли відносини спільної власності припиняються.

Поділ спільного майна між учасниками спільної сумісної власності здійснюється або добровільно шляхом укладення відповідного цивільно-правового договору, у тому числі з нотаріальним посвідченням, або у судовому порядку на вимогу одного із учасників чи на вимо-

гу інших осіб у зв'язку зі зверненням стягнення на їх майно. У разі поділу майна суду, в першу чергу, необхідно визначити його предмет, тобто те майно, яке підлягає поділу. Поділ майна учасників спільної сумісної власності здійснюється в два етапи: по-перше, суд визначає розмір часток у праві на майно, і, по-друге, здійснює поділ майна відповідно до встановлених часток.

Отже, право спільної власності є самостійним юридичним інститутом, що фактично є рівноцінним праву власності, але не зливається з ним. Право спільної власності, як і право власності, має абсолютний характер і виключає можливості впливу третіх осіб на спільний об'єкт. Однак з іншого боку, праву спільної власності властива наявність декількох суб'єктів, які мають якісно однакові права на річ, що для класичного права власності принципово виключається.

ПРИМІТКИ

1. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні : монографія / О. В. Дзера. — К. : Вентурі, 1996. — С. 92, 206—207.
2. Цивільне право України : академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — Т. 1. — С. 465.
3. Актуальні проблеми методології приватного права : колективна монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2005. — С. 153.
4. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2-х частях / Д. И. Мейер // по испр. и доп. 8-ому изд., 1902. — М. : Статут, 1997. — Часть 1. — С. 134.
5. Гражданское право. — М., 1999. — Т. 1. — С. 434.
6. Белов В. А. Гражданское право : общая и особенная части / В. А. Белов. — М. : АО «Центр Юр Информ», 2003. — С. 509—510.
7. Линникова Н. Ю. Право общей долевой собственности граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. Ю. Линникова. — М., 1982. — С. 8.
8. Гражданское право : в 2-х частях / отв. ред. А. Г. Калпин, А. И. Масляев. — М. : Юристъ, 1997. — Ч. 1. — С. 322.
9. Мананкова Р. П. Правоотношения общей долевой собственности граждан по советскому законодательству / Р. П. Мананкова. — Томск, 1977. — С. 11.
10. Гражданский кодекс Украины // Научно-практический комментарий. — Харьков, «Одиссей», 2000. — С. 8.
11. Сімейне право України / за ред. В. С. Гопанчука — К. : Істина. — 2002. — С. 118.
12. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. — К. : Істина, 2004. — С. 170.
13. Господарське судочинство в Україні : судова практика, корпоративні правовідносини / упоряд. І. Б. Шицький та ін. ; відп. ред. В. Т. Маляренко. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 167.
14. Христенко Н. Ю. Право спільної сумісної власності фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Христенко. — К., 2006. — С. 40—41.
15. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 38.

16. Маркова М. Г. Понятие и содержание общей собственности. (Очерки по гражданскому праву) / М. Г. Марков. — Л. : Изд-во. ЛГУ, 1957. — С. 82.

17. Цивільне право України : академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — Т. 1. — С. 92, 465.

Гриняк Андрей. Право общей собственности по гражданскому и семейному законодательству Украины.

Указанная статья посвящена вопросам совместной собственности. Рассмотрены спорные вопросы возникновения права общей совместной собственности супругов на вклад в уставный фонд хозяйственного общества, а также судебной практики по вопросам совместной собственности.

Ключевые слова: правовое регулирование, право собственности, общая собственность, собственность юридического лица, вклад в уставный фонд.

Gryniak Andrii. Joint ownership by civil and family law Ukraine.

The above article devoted to the issue of joint ownership for the civil and family law of Ukraine. Considered controversial issues of the right to joint matrimonial property on the contribution to the statutory fund management community, as well as judicial practice on matters of common ownership.

Key words: legal regulation, ownership, joint ownership, ownership of a legal entity, the contribution to the authorized capital.